

CHYTRY (477) ai

chy- (465), chi- (12).

comp i sup (23 + 6) -chytrszy (17), -chytrzejszy (9), -chytrwszy (3) [w tym zapis: -chytry (1)]; -chytrszy *RejRozpr*, *RejKup*, *RejWiz*, *BibRadz*, *Mącz* (2), *OrzQuin*, *GórnDworz*, *BielSpr* (2), *SkarŻyw* (2), *CzechEp*; -chytrzejszy *RejJóz*, *MurzNT*, *KromRozm II*, *RejZwierc*; -chytrwszy *CzechRozm* (2); -chytrszy : -chytrzejszy : -chytrwszy *BielKron* (4 : 4: -), *SarnStat* (- : 1 : 1). *sup* nã- (4) *BielKron* (2), *CzechRozm*, *SkarŻyw*, nãj- (2) *Mącz*, *OrzQuin*.

sg m N chytry, chytrszy, nachytrszy (164). ◊ *G* chytrého (31); -ého (1) *GosłCast*, -ego (1) *KochMRot*, -(e)go (29). ◊ *D* chytr(e)mu (5). ◊ *A* chytrého (26); -ého (3), -(e)go (23). ◊ *I* chytrym (14), chytr(e)m (1 + *RejZwierc kust*) *PaprUp*. ◊ *L* chytrym (4). ◊ *f N* chytrã (32), chytr(a), chytrsz(a) (4). ◊ *G* chytrój (7); -ój (2), -(e)j (5). ◊ *D* chytr(e)j (2). ◊ *A* chytrã, chytrszą (17). ◊ *I* chytrã, chytrszą (9). ◊ *L* chytrój (4); -ój (1), -(e)j (3). ◊ *V* chytrã (1). ◊ *n N* chytré, chytrzejszé (18); -é (1) *KochFrag*, -e (1) *KochPs*, -(e) (16). ◊ *G* chytrého (4); -ého (1), -(e)go (3). ◊ *A* chytr(e) (8). ◊ *I* chytrym (2). ◊ *L* chytrym (3). ◊ *pl N m pers* chytry, chytrzejszy (29). *m an* chytry (1). *subst* chytré, chytrszé (17); -é (2), -e (1), -(e) (14); -é *GórnTroas*; -é :-e *SarnStat* (1 : 1). ◊ *G* chytrych, chytrszych, nãchytrzych (17). ◊ *D* chytrym (9). ◊ *A pl m pers* chytré, nãjchytrszé (4) *BielKron*, *Mącz*, *OrzQuin*, *PaprPan*, chytrszych (1) *SkarŻyw*; -é (1), -(e) (3). *subst* chytré, chytrszé (23); -é (2), -(e) (21). ◊ *I m* chytr(e)mi (4) *BielKron*, *GrzegRóżn*, *RejPos* (2), chytrymi, chytrszymi (2) *LubPs*, *CzechEp*. *f* chytrémi (6) *RejZwierc*, *RejAp* (3), *RejPos*, *GosłCast*, chytrymi (2) *LubPs*, *SkarŻyw*; -émi (1), -(e)mi (5). *n* chytr(e)mi (1) *LubPs*, chytrymi (1) *CzechEp*. ◊ *L* chytrych (3). ◊ *du N m pers* chytr(a) (1) *RejKup* q4v.

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde XVI – XVIII w.*

*Przebiegły, podstępny, zdradliwy, obłudny, wyrafinowany; sprytny; mądry, roztropny, przezorny, zawikłany; chciwy zysku; callidus Mącz, Calag, Calep, Cn; astutus, dolosus, vafer, versutus Mącz, Calep; Cn; captiosus Mącz, Calep; argutus Mącz, Cn; subdolos Calep, Cn; clandestinus, panurgus, perargutus, sofisticus, versatilis, veteratorius, vulpinus Mącz; captatorius, perastutus Calep; alterplex, malitiosus, nasutus, persibus, versipellis, vulpinus animus Cn (477) : Twarz płacziwa/ chytra bywa. *BierEz* P3, R; iijz ktorégotz iá potzaluię/ ten ci iest dierzciez go/ a wiedzcie mądrze/ botz iest tak barzo chytry/ iijzci może łatwie wyniřtz z walfych rãk. *OpecŻyw* 104v; LIs albo Lifzka. Ieřth zwierzę chytre *FalZioł* IV 14a, IV 26a; Czemu łyfi bywaiã chytry *GlabGad* B2; A kolerici pospolicie z przyrodzenia řwego chitrzi bywaiã *GlabGad* B2v; Kto fie wřzitko řmieie [...] to iest znamię człowieká obłudnego, chytrego *GlabGad* O4v, N2v, N4, O5, O6, O6v (11); *MiechGlab* 15, 23; *RejRozpr* Kv; *LudWieř* A4; Zawzdy thrfoga żawzdys więzniem kiedy będzie chciała Bo fie z dawna na to zgadza wřzelkie pokolenie Iże nad to żadne nie iest chytrzejsze řtworzenie *RejJóz* F6; Dałabyř pokoy řpowiedzij Theraz czof mj řã kazyła Chytrařta mj s Czartem była *RejKup* q4v, d5v, x7v, dd5 [3 r.]; *KromRozm I* [L3]; *MurzNT* 51; *KromRozm II* p; Abyř řtlumił chytrã moc řprzeřwnikã řwego *LubPs* C; Wřřãkoř w řkrytořci řerc řwych zdradliwye myřlili/ Ięzyki w chytrym gnyewye tãk żawzdys ćwiczylı. *LubPs* I3v; Chytre řtrzałki czãrtowřskie. *LubPs* V marg, A4, S5v, Z4; *SeklPieř* 31; *KrowObr* C3, C4, 7, 38v, 50 (18); *RejWiz* 23, 23v, 28v, 29v, 36v (10); á rãná chytra [plaga dolosa] chytre⁸⁰ człowieká rozetnie rãnę. *Leop Eccli* 27/28; *RejFig* Aa2v; *RejZwierc* 42v [2 r.], 73, 131v; *BibRadz**

Gen 3/1; wzywǳy ná fię olobę wężową/ który ná ten czas nachytrfzy był miedzy źwirzety/ y rzekł k niey *BielKron* 1v; chciał Skánderbegá chytrym pilánim pierwey włidlic *BielKron* 245v; Vwierzyli niebożetá iego chytrey powieści *BielKron* 410v, 3, 26, 56v, [85²]v, 128 (46); *GrzegRóżn* Ov; *KochZg* A2v; Astutus, Chytry/a/e. *Mącz* 18c, 4c, 16a, 18c, 32a, 35b (19); bo iáko trudno iest chciwym Rybitwom w przezroczyftéy wodzie/ włowić chytrégo y płytkiégo węgorzá *OrzQuin* C2, C3, Aa4; *RejAp* F2v, 1, 99, 100, 137v [3 r.], 141, 142v; iáko te owieczki głupie/ wabione ták dobrá palzá/ od chytrych wilkow bełpieczne być mogą. *GórnDworz* Bb5, B4, B4v, K6, L4v, R4v, Cc3; *HistRzym* 50; Gdy iuż on chytry czárt obaczył Z rozmáitego podobieńfthwá/ iż iuż przyfzło ono fwięte plemię *RejPos* 25v, 26 [2 r.], 36 [2 r.], 43v [2 r.], 49, 51v (24); ACz to mam włáinie przyczyść Włochowi chytremu/ Iż ten ná wielu rzeczách dofyc czyni fwemu *RejZwierc* 240v, B3, 10, 14v, 29, 153 *marg* (9); *BielSpr* 44, 48v, 62 [2 r.]; *WujJud* 259v; *BudBib Prov* 7/10, *Sap* 8/8; *Strum* I4; *WierKróc* B2v; że te^{go} żaden z nachytrzych żydow nie pokaże/ áby pod nowym przymierzem/ grzechy zgołá wftác miály *CzechRozm* 116v; żebyś/ czytáiąc ie/ ich chytrym wywodom/ á ciálu bárzo śmácznym wwodzić fie nie dał. *CzechRozm* 223v, A7, 19v, 24v, 145v *marg*, 164 (13); Gdyście chytre Tátary záwłze mężnie bili *PaprPan* V2, Dd2; *ModrzBaz* 112v, 125v; *SkarJedn* 391; *Calag* 338a; *KochPs* 17, 205; Na nie nachytrfze y nafubtelnieyfze sieći miotáią. Y ná nie gdy łami nie zmogá/ iádowitfzych y chytrfzych Czártow przywodzá. *SkarŻyw* 57, 16, 28, 56, 92, 203 (16); *StryjKron* 190 [2 r.], 390, 427, 582, 737; á iákoby gwałtem (choćiáż to fłowy chytrymi pokrywáią) w poczet nie tylko ludzi zmárłych/ ále też y infzych rzeczy niemych/ iáko foli/wody/ wołku/ popiołu/ wierzbiny y infzych chwałtow kłádą *CzechEp* 84, 106, 164, 166, 203, 205 (10); *KochSz* B; *KochMRot* A4, B4; *ReszPrz* 39; *WerGość* 218; *ArtKanc* N17; *GórnRozm* A4, Fv; *PaprUp* C3; *Calep* 108a, 152b, 161b [2 r.], 775a, 1099b, 1115a, 1119b; *GostGosp* 4; *GórnTroas* 10, 42; *GrabowSet* N2, S4v; Na który pátrząc mogliby my tego Morzá chytrégo zdrady Przebydź *KochFrag* 15, 15; *WyprPl* B4; Day mi ná ten czas/ według ftárodawney oney obietnice twoiey/ chodźić po chytrych źmijách *LatHar* 643; *RybGęśli* D; *WujNT* 866; *SarnStat* *5v, 1125, 1264, 1285; *KlonKr* A2v, Dv; *SkarKaz*)(3; A iákóź pan nie przéymie iéy chytrégo fzláku? *GostCast* 27, 45; *SkarKazSej* 681b; *KlonFlis* E3; *KlonWor* 1v, *ded* **3, 30, 46 48 (12).

chytry ku czemu (2): MYfz. [...] ku fzukaniu karmiey barzo chytra *FalZioł* IV 14c; *Mącz* 402c.

chytry na kogo (5): Chytry nawas tento zły duch *RejKup* cc6, dd5v; *RejWiz* 161; *RejAp* 141v; *BielKron* 430.

W charakterystycznych połączeniach: *chytry(-a, -e)* antychryst, czart (14), człowiek (7), dyjabel (13), dyjalektyka, fabuła, filozofija, gad, gadka (2), gniew, gracz, język, kacierz, ludzie (10), łotr, łowiec (2), mowa (3), namowa, nauka (3), nieprzyjaciel (5), obietnica (2), obyczaj (3), pochlebca (4), podstępек (2), porada (3), postępек (2), powieść (2), praktyka, prześladowca, pytanie (3), rada (6), rozmowa (2), sieć (2), słowo (2), sofista, sprzeciwnik, szatan (2), szyderz, umowa, wqż (25), wykręt, wymysł (2), złodziej (2), złość, zły duch (4), źmija.

Wyrażenia: »chytry figiel« (2): [*Ewanjelija*] Przeciwko mocy á chytrym figlom czártá fprofnego. *RejPos* 76v, 205.

»chytry fortel« [*szyk* 4 : 1] (5): *GrzegRóżn* A2v; O Poimániu Iaropełká Xiązęciá Kijowskiego [...] chytrym fortelem *StryjKron* 215, 220, 447; *CzechEp* 205.

»chytra głowa« (6): Włlytko tve kochánye było mowić zdradne łłowá/ Ktore ták zmyłłá yęzyk troy y twa chytra głowá. *LubPs* N5; *RejWiz* 75, 160; *RejPos* 101v; *BiałKat* 293v; *ZawJeft* 34.

»z głupia chytry« (3): *GlabGad* N7; tedy łie do tego trefił on Ezop rzkomo z głupiá chytry mędrzec *RejZwierc* 39v, 242v.

»lis (a. liszka) chytry(-a)« [szyk 3 : 2] (5): O liłzko chytra/ włzák to wiem ze mię chcefz ku temu przypędzić/ ábych łtobá mowił. *HistRzym* 24; *RejZwierc* 159v; *SkarŻyw* 390; Pewnieć gdzie Chriftus łyn człowieczy nie ma gdzie głowy przykłonić/ máią chytry liłowie iámy łwe *CzechEp* 60; *KlonWor* **.

»chytre matactwo« [szyk 1 : 1] (2): Azáłz kiedy mowi piłmo ćirpi człowiek y vmiera/ ále według ćiałá? Toć to iełt chytre ono máťactwo/ ktorego vzywa y o łwoim Kryłtułie przed wiecznym *GrzegRóżn* 34; *CzechRozm* 81v.

»chytra obłuda« (1): Przetoż chytrey obłudy łierłci nie przyczytay *KlonWor* **2v.

»chytra postawa« (2): A gdy mu po łmierći Augułtułowey Cełárłtwo przyniełiono/ pod chytrá połtáwá niechćiał go przyáć/ áby łie wywiedzylá iáká mu kto życzliwołć vkaże *BielKron* 140, 254.

»chytra potwarz« (1): Włzákże drudzy piłzú/ iż go łami Grekowie przez chytrá potwarz zábili *BielKron* 58v.

»chytry (-a) przechyra« (3): *RejWiz* 92; *RejZwierc* 136; A łmierć małz chytrá przechyre/ Co ná cię ołtrzy łiekierę. *RejZwierc* 232.

»rana chytra« (1): Na rany chythre á głębokie: barzo pomaga *FalZioł* IV 28a.

»rozum chytry« (1): A łilá pierwłszy Węgielłki Krol/ [...] máž mocny/ rozumu chytrego/ łercá łmiáłego *BielKron* 298.

»chytra samołowka« [szyk 4 : 1] (5): Ach niełzczeńna rołpułto/ łwawolo włzeteczna/ Chytráłz to łámołowká ná nas práwie wieczna. *RejWiz* 79v, 83v; *GórnDworz* C3; *CzechRozm* A7, 222.

»chytre serce« [szyk 2 : 1] (3): *RejPs* 192; vłtyć pochlébiáią/ A w chytrym łercu iádu łmiertelnego táią. *KochPs* 17, 8.

»chytre siđło« [szyk 5 : 1] (6): *LubPs* O2, P2; Chytre siđłá rołkołszy. *RejWiz* 28v marg, Cc4; *KochPs* 10; *StryjKron* 220.

»chytra spraw(k)a« [szyk 6 : 1] (7): *RejWiz* 165; *RejAp* 112v, 199; *RejPos* 69v, 116, 322v; onołz on co w złóćie vłáł/ w mocy/ w chytrey łpráwie *SzarzRyt* A4v.

»chytry na wsze łtrony« (1): Zołtáwłł Krol przy łobie Arymáłpy ony/ Dla przygody/ bo łzczeńłcie chytre ná włze łtrony, *KmitaSpit* C.

»chytra sztuka« (1): Z żołniérzmi nie towarzyłz/ á zwłáczá z háyduki/ Zbyłby pńedko łegumin/ prze ich chytré łztuki. *WyprPl* C3v.

»chytra szubienica« (2): *RejWiz* 103; A łpytay go iedno ocz/ vłrzyłz iáko z biczá/ Dać wnet łłufnzá odpowiedz/ chytra łzubienicá. *RejZwierc* 71.

»chytra wrona« (3): Szłá z nadobná połtáwá/ á ná żadná łtronę Nigdzyey nie pogładáiąc/ ták małz chytrá wronę. *RejWiz* 39v; *RejZwierc* 125v; *BielSjem* 24.

»chytra zdrada« (4): *Mącz* 435d; Przykłád o chytrey zdráđzie niewiełłciey *HistRzym* 60v; *KmitaPsal* A4; *GórnTroas* 39.

»chytry zdrajca« (2): Bom pytał ma pan ryby/ iákis chytry zdraycá/ Rzekł ftoiąc przedewroty/ nie ma iedno iáycá. *RejFig Cc2v; WerGość 217.*

»chytry zwodnik« (2): Gdyż iáwnie widzimy iáko ten chytry zwodnik vmie miřternie toczyć tymi błazny íwemi *RejPos 335, 241v.*

Szeregi: »dziwny, (a, i) chytry (a pokryty)« [szyk 5 : 1] (6): *Mącz 202d; RejAp 82, 115;* gdyż są dziwne. chytre/ á pokryte íprawy iego około człowieká nędznego. *RejPos 116, 187; CzechRozm A3.*

»fałszny (a. fałszywy) a chytry [szyk 2 : 1] (3): *BielKron 244;* Ci trzye ípiknawży fie ípołecznie/ otho z gęby íwoiey rozefłáli rozliczne/ chytre á fáłefzne pośelfthwá między krole *RejAp 137v, 137v.*

»lisi, chytry« (1): Drugi íeř Liři/ chytry: prořbą/ bořzkowánim y pochlebřtwem nárabiaiaący. *KlonWor ded **2.*

»chytry i mierzony« (1): Bo kto kolwiek fie íam gáni/ bywa chytri ij mierzony. *March¹ A3v.*

»chytry a (na wszem) obłudny« (4): Także on przeprawiřwży fie przez morze nazwane Helleřpontu^m iako chytry á obłudny dokonanie walki przewłaczał. *MiechGlab 66; RejWiz 103v; LeovPrzep B4v; RejPos 239v.*

»pochlebny a chytry« (1): Powiedz co lepřza/ íeřli prawdá przykra/ íeřli łeř íkryta/ pochlebna á chytra. *RejZwierc 216v.*

»przewrotny a chytry« [szyk 2 : 1] (3): *RejWiz 77 marg, Dd2v;* bezbořny Prorok/ [...] chytre á przewrotne Proroctwo/ o vpadku onego ludu [...] przeciw niemu wydał *PowodPr 4.*

»roztropny a chytry« (1): A ták był pořłan Vlřiř od Grekow iáko mąř rořtropny á chytry ná wywiadowanie/ gdzie fie Achilles obraca *BielKron 56v.*

»skryty a chytry« (1): *Clandestina consilia, Skrite á chitre rády. Mącz 55b.*

»chytry a tajemny« [szyk 1 : 1] (2): *BielSpr 23;* ták rzecz íeř nie łacna/ wołá ludzká/ byřtrą/ táiemną/ á chytrą/ vwięzić. *Skarřyw 312.*

»chytry a uczony« [szyk 2 : 1] (3): *BielKron 159v, 213v;* tákże go mnich Sergius chytry á vczony do fiebie wziął/ bo mnich á bábá/ ítare to diabeł ma ínřtrumentá íwoie *RejAp 82.*

»chytry a wymysl(o)ny (a. zmyřlony)« [szyk 3 : 1] (4): ktoby przeczedł rozliczne á dziwne chytre á wymyřlne íprawy á pośelftwá tey beřtiey *RejAp 112v, 82;* Ktory nie miałci być ízatan iáki bez íiałá/ ále człowiek/ nie pogánin teř/ ále zmyřlony y chytry Chřeřćiańin *CzechEp [379]; GórnTroas [3].*

»chytry, (a, i) zdradliwy« [szyk 9 : 2] (11): *KrowObr 114v; Leop Prov 14 arg;* Lud Mořkiewřki ná kupiectwo íeř zdrádlivy/ chytry *BielKron 430; GrzegRóżn A2v; Mącz 94a, 202d; CzechRozm 81v; KochPs 8; StryjKron 597; Calep 339a, [1015]b.*

α. *W funkcji rzeczownika; sophisma Mącz (25) : BierEz M2v, N3; GlabGad N6v; RejRozpr E4v; RejKup e3; MurzNT 51; LubPs C3 marg; Leop Prov 14/18, 22/3; S chytrym [kustosz: chytrem] złe towarřyřtwo. RejZwierc 122 bb3v, 35v, bb3v; Mącz 402c, 486d; RejPos 225v marg; BielSat L3; KochPs 24, 82; GrabowSet F4, R3v; SkarKaz 118b; KlonWor ded **3v, 50.*

Zwrot: »chytrego podyřć« (1): *Cornicum oculos configere, Wronóm oczy wyklóć/ to yeřt/ [...] chytrego podiřć. Mącz 65d.*

Wyrażenie: »z głupia chytry« (1): Íeřzik ízepietliwy znamio. z głupia chytre^g, barzo bacznego y na wřzytko domyřlneho *GlabGad O3.*

a. *Mądry, roztropny, przezorny; zawikłany; catus Mącz, Calep (32)* : Człowiek bywa na wczony w gwiazdarskiej navcze/ [...] w kupieństwie w wykładaniu języków, w rzeczach chytrich. *FalZioł* V 51 v; *BielŻyw* 59 [2 r.]; *MiechGlab* 53; *RejRozpr* 14v; *RejJóz* L7; *RejKup* Yv; *BielKron* 10v, 46, 140; *Mącz* 41c, 81a; gdi go zowiemy Bog y człowiek/ to ná nas chytre przezwiłko iego *RejAp* 161v; *GórnDworz* Aa7; *StryjKron* 457; *Calep* 173a; *WujNT* 2.Cor 12/16; *CiekPotr* 51; *GosłCast* 49.

W charakterystycznych połączeniach: chytry(-a, -e) jednacz, nauczenie, powiedzenie, rzecz.

Wyrażenie: »chytra główka« (1): Snać y zgniłego orzecha Niedał bych za twa wymowke Zdać fie yż małs chytra Główke *RejKup* y6.

Szeregi: »dowcipny abo chytry« (1): Vprzeymy á człowiek niewinny káżdemu słowu wierzy: ále dow- ćipny ábo chytry [astutus]/ opátrza kroki íwoie. *Leop Prov* 14/15.

»chytry, (a) głupi (a. przygłupi)« (5): *FalZioł* IV 22b; BYli w Polńcze pośpołu rázém dwa Bífkupi/ Ieden chytry á drugi y z wieczorá głupi. *RejFig* Ddv, Ddv [2 r.]; *KlonWor* 66.

»chytry a uczony« (1): Widząc to drudzy [...] z zazdrości niektorzy/ drudzy z dobrej woley/ ktorzy chytrzeyfzy á vczeńfzy byli/ wynáydowáli rzeczy nowe *BielKron* 25.

»wielomowny a chytry« (1): Słyfiałém iżeś wielomowny á chytry áczkolwies chłop á gruby *March*¹ A3.

»wymowny a chytry« (1): fłychałem o tobie zdawnich tzałow iżeś wymowny á chytry/ átzkolwies chłop prołty á gruby *March*³ T7v.

a. *W funkcji rzeczownika (3)* : Chytry widząc niezczęćcie kryie fię/ á proścaczkowie niedbale miiáiąc ízkodę podeymuią. *BibRadz Prov* 27/12; *RejZwierc* 224; *BudBib Prov* 14/8.

b. *Chciwy zysku (6)* : *RejRozpr* 13v; *HistLan* D; Aleć teź y Woyt chociay fie widzi prołta íkowerá da czałém chytrym poborcą o ziemię. *RejZwierc* 39; *BielRozm* 5.

W charakterystycznych połączeniach: chytr(z)y ludzie, narod.

Wyrażenie: »chytre łupiestwo« (1): gdi tym obyczaiem czyni iako pan Bog vczynić racził [...] Nie dla lichwy albo chytrego łupieftwa *KłosAlg* A4v.

a. *W funkcji rzeczownika (1)* : Bo ácz fie z dobrymi zgodziłz/ Przed chytrym fie nie wysiedziłz. *BierEz* R3.

Synonimy: fałeszny, fałszywy, lisi, obłudny, obrotny, podstępny, przebiegły, przewrotny, wymyślony, zdradliwy, zmyślony; a. baczny, biegły, czujny, ćwiczony, dowcipny, mądry, ostrożny, roztropny, trudny, uczony; b. chciwy, łakomy.

Cf CHYTRCA, **CHYTREK**, [CHYTROBIEGI], [CHYTROGARNY], CHYTROMOWNY, [CHYTROSKOKI], [CHYTROTAJNY], CHYTRZEC, [CHYTRZELEK], NIECHYTRY